

Predgovor

Američki predsjednik Bill Clinton koji je odlučio okončati rat u Bosni i Hercegovini čitao je o navodnoj vjekovnoj mržnji tamošnjih naroda u knjizi Davida Kaplana "Balkanski duhovi" (Holbrooke, 1998). Kaplan je jedan od mnogih koji su duboko uvjereni da etničke sukobe potiče upravo drevna mržnja. "Istorija XX veka ponikla je na Balkanu. Ovdje su ljudi bili odvojeni siromaštvom i etničkim suparništvom, što ih je osudilo na mržnju. Ovdje je politika bila svedena gotovo na nivo anarhije koja je s vremena na vrijeme Dunavom doticala u centralnu Evropu", piše Kaplan i nastavlja: "Nacizam, na primjer, može tražiti svoje poreklo na Balkanu. U čumezima Beča, plodnom tlu etničkih trvenja bliskih južnoslavenskom svetu, Hitler je naučio kako da mrzi na tako zarazan način." Kaplanu je strana pomisao na to da bi nešto tako strašno poput holokausta moglo niknuti u civiliziranim njedrima. Stavlja protiv sebe dva svijeta: svijet svjetla i mraka, Zapada i Istoka, prvi plemenit i miroljubiv, drugi divljački i krvoločan. Dok prvi pokušava civilizirati onaj potonji, sam se pritom izlaže opasnosti od etničke zaraze. Dok su Habzburzi prema Kaplanu zaslužni za uvođenje etničke tolerancije na Balkan, s druge strane njemački nacionalizam postaje tim opasniji, što je bliži slavenskome istoku i jugu. I tu mu je najgora Bosna. Nije je posjetio, ali ipak s gađenjem piše kako je to "močvara etnički izmešanih sela u planinama. Bosna je ru-

ralna, izolovana i puna podozrivosti i mržnje [...] ipak (je) imala delikatan urbani centar – Sarajevo, gde su Hrvati, Srbi, Muslimani i Jevreji tradicionalno živeli zajedno u pristojnom skladu. Ali okolna sela bila su puna divljačke mržnje, koja je vrila usled siromaštva i alkoholizma." (Kaplan, 2004).

Richard Holbrooke, glavni Clintonov pregovarač o mirovnom sporazumu u Bosni i Hercegovini nije dijelio takve stavove. Vođen idejom ljudskih prava, ustrajao je na pravu izbjeglica na povratak i na kažnjavanju ratnih zločina, za što je morao pridobiti, pored Clintona, još tri strane u BiH (srpsku, bošnjačku i hrvatsku) Srbiju, Hrvatsku, Kongres, Europsku zajednicu i Rusiju. Ipak je prilično zapostavio demokratiju, vladavinu prava i funkcionalnost političkog sistema. Primjera radi, gornji dom Parlamenta BiH ima svega 15 članova, što je apsolutno nedovoljno ako se BiH treba pripremiti, recimo, za pristupanje Europskoj uniji. Mada Holbrooke, prema vlastitim riječima, nije želio uspostaviti samo oružano primirje nego mir, ovi detalji otkrivaju kako je bio uvjeren da maksimum koji se može postići je da sukobljene etničke grupe žive mirno jedni pored drugih, ali nikako zajedno. U svojoj knjizi vrlo detaljno opisuje izradu mirovnog plana i pregovore o njemu, ali ništa ne piše o genezi koncepta Ustava koji je skrojen striktno prema načelu etnokratije. Kao da se to u takvim slučajevima razumije samo po sebi, kao da tu u principu nije ništa sporno.

Teško naći bolju ilustraciju etničkih sukoba: rat razbuktan uz pomoć etničkih predrasuda okončan je uz primjenu drugih predrasuda. Predrasudni, negativni stereotipni pogledi naglašavaju razlike između etničkih skupina, minimiziraju unutarnje razlike i pripisuju skupinama jednostavne karakteristike, često bez osnove. Ne kažem to

kako bih ismijavao žrtve ili agresore, političare i mirovnjake. Uvijek je lako kritizirati sa strane, ali je vrlo teško lično se suočiti s potrebom razrješavanja zapetljanog problema. Ali, kako kaže Pierre van der Berghe (1997), ma koliko su stereotipi iracionalni i neosjetljivi na situaciju, služe – prema načelu "bolje išta nego ništa" – kao uvijek dostupan vodič za situacije u kojima su bolje informacije nedostupne, ili je njihovo stjecanje vrlo opasno. U tome se krije surova tajna jezičke kombinacije "etnički" i "konflikt".

Za razliku od američkog diplomate imao sam više prilika da dobijem informacije o etničkom sukobu u Bosni i Hercegovini kroz direktno iskustvo. Stjecajem okolnosti možda sam ih mogao i bolje razumjeti. Odrastao sam u Pragu, u atmosferi autoritarnog komunističkog režima, u porodici koja je bila vjernačka po ocu i komunistička po majci. Češka je već sto godina svjetska ateistička velesila, tako da je mala, čvrsta katolička zajednica u Pragu bila svojevrсна manjina. Ja sam unutar ove tradicionalistički nastrojene grupe provodio mladost čitajući Bibliju i knjige o evoluciji, uspoređujući ih međusobno. Otac moje majke bio je fabrički radnik, komunist koji je pripadnost komunističkoj stranci smatrao prirodnom stvari sve dok se u nju nije razočarao kada je sovjetska vojska 1968. godine okupirala Čehoslovačku. Jedna od očevih baka bila je Čehinja i nosila je njemačko prezime Neuberg, dok je druga bila Njemica s češkim prezimenom Doležal. Rodila se u tada dvojezičnom, češko-njemačkom gradu Brnu. Dok je njena majka bila pristalica nacista, moja je baka dvaput odbila prihvatiti državljanstvo Trećeg rajha. Zbog toga je smjela, kao jedna od rijetkih, ostati nakon rata u svojoj domovini kada su Nijemci kolektivno, bez obzira na individualnu krivnju, osuđeni na protjerivanje. Baka je dobila uvjerenje da je "iako njemica, zadržala vjernost Čehoslo-

vačkoj republici". Riječ "njemica" namjerno je, u znak uvrjede, napisana s malim "n". Baka tu uvrjedu nije prežalila sve do smrti. Značenje raznih detalja moje porodične anamneze počeo sam u potpunosti razumjeti tek zahvaljujući onome što sam doživio za vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji.

Sa 18 godina otišao sam služiti vojni rok, što je u tadašnjoj čehoslovačkoj vojsci izgledalo ovako: godinu dana si niko i ništa, radiš sve što ti kažu i moraš svaki dan trpjeti raznorazna ponižavanja. Onda godinu dana ne radiš ama baš ništa i možeš ponižavati one koji služe prvu godinu. Pored ove osnovne podjele postojale su još neke druge. Romi, s kojima sam se donekle zbližio, držali su se zajedno bez obzira iz kojih su krajeva bivše Čehoslovačke došli i međusobno su se štitili od nasrtaja većine koja ih je kolektivno prezirala. Za razliku od njih, šaćica slovačkih Mađara izabrala je put etničke mimikrije: perfektno su naučili češki i nastojali su biti nevidljivi (na primjer, koristili su se nadimcima umjesto imenima). Bila je to velika škola socijalne dominacije i grupnih odnosa, mada toga tada još nisam bio svjestan. Odglumio sam da sam psihički bolestan kako bi me pustili iz vojske, što zvuči ironično, jer mi je povod za to bilo uvjerenje da su moji drugovi iz vojske kolektivno psihički oboljeli.

Kada sam u septembru 1989. godine upisao etnografiju na fakultetu, već se naziralo da je komunistički režim postao labav. Na obaveznim predavanjima marksizma-lenjinizma otvoreno smo osporavali osnovne teze te kvazi nauke. Išli smo na demonstracije. Onda je uslijedio nezaboravan mjesec dana studentskog štrajka, u toku kojeg sam lično doživio kolektivnu mobilizaciju i grupnu samoorganizaciju, što će mi kasnije pomoći da bolje razumijem društvene pokrete. Osjetio sam onaj bukvalno fizički uži-

tak koji u čovjeku stvara utisak da je član velike i moćne grupe koja se bori za višu ideju, kao i višednevnu euforiju i gubitak straha koji to sa sobom donosi. Štrajk je završen pobjedonosnim prodorom s vozom humanitarne pomoći Bukureštu u kome se još pucalo. Autoritarni režimi istočne Europe srušili su se kao kule od karata i meni je sva budućnost izgledala ružičasta.

Prva mrlja pojavila se kada sam u februaru 1990. godine čuo za poziv kosovskih Albanaca na istrebljenje svojih srpskih komšija (ispostavilo se da je to bila propaganda laž). Otišao sam autostopom u Prištinu, upoznao niz srpskih i albanskih studenata i usput i Ibrahima Rugovu. U martu 1991. godine tražili su od bivših čeških štrajkaša podršku studenti iz Beograda, ali je nisu dobili, jer niko u Češkoj nije bio svjestan situacije u Jugoslaviji. I mene je ponovno počela više interesirati tek kada se počelo pucati u Hrvatskoj. Otišao sam tamo, najpre na hrvatsku stranu, da bih se igrom slučaja našao na srpskoj. Nedugo zatim došla je na red Bosna i Hercegovina, gdje sam, između ostalog, pola godine u toku 1993. detaljno pratio razbuktavanje hrvatsko-bošnjačkog sukoba na potezu od Mostara do Usore. Sve do 1996. godine bio sam student i putovao još uvijek pretežno autostopom: tri dana do Zagreba i otuda na razna mjesta po Hrvatskoj ili Bosni, gdje sam se kretao kako je god to bilo moguće, autobusom, auto stopom, s vojskama raznih strana ili sa stranim dopisnicima. Od 1997. do 1999. godine radio sam kao referent i kasnije analitičar za Balkan u češkom Ministarstvu spoljnih poslova i odlazio u Srbiju, Kosovo, Crnu Goru, Makedoniju... Živio sam s ljudima i kod ljudi. Balkanci za mene nisu bili ni romantizirani ponosni gorštaci, ni plemenski krvoloci. Bili su jednostavno poput mene, pogotovo kada sam i ja za mnoge zapadne novinare ili humanitarce bio

pomalo sumnjivi istočnjak. S druge strane, poznavanje jezika zbližilo me s okolinom u kojoj sam se kretao. Naravno, ostao sam stranac i kao stranac u sukobu sam uvijek bio povlašten u odnosu na lokalne stanovnike, ali sam ipak imao prilike osjetiti sukob na vlastitu kožu puno više nego ogromna većina drugih stranih naučnika i dopisnika.

Došao sam napokon do saznanja da postoji manjina onih koji se istinski trude da se ponašaju moralno i altruistički, pa isto tako manjina koja je čisto egoistična, ali da se većina, vođena kombinacijom altruizma i egoizma jednostavno pokušava u životu snaći. I to prema okolnostima. Makar je to i značilo, kako je to pokazao povjesničar 2. svjetskog rata Christopher Browning, postrojiti se u streljački vod. I sumnjao sam da postoji neka bitna razlika između stanovnika bivše Jugoslavije, kao slučajno odabranog uzorka globalne populacije i drugih mjesta na kojima se odvijaju etnički konflikti. Ili bilo kojeg drugog mjesta u svijetu.

"Kako izgleda zemlja na mjestima gdje ljudi čine zvjerstva? Postoji li neki smrad, savršeno mjesto, nešto u vezi s krajolikom što bi moglo optužiti?" zapitao je Kaplan u svom putopisu. Ja sam vremenom naučio čitati balkanski krajolik kao knjigu. Crkve i džamije, zbijena i razbacana sela, radnička naselja iz vremena industrijalizacije, gastarbeiterska naselja, ravnice, planine, primorje, stare čaršije, polururalne palanke, centri velikih gradova, sve je to vuklo sa sobom neke socijalne i kulturne odrednice. Uvijek sam prolazio kroz neke nevidljive granice, neke su sredine bile otvorene, druge zatvorene. Jedni druge su prezirali, ali takođe uvažavali. Uvijek su bili gostoljubivi. Nisam nanjušio nikakav imaginarni Kaplanov smrad koji bih mogao optužiti za ono što se događa. I za razliku od Kaplana koji je sve koje je sreo pitao za breme prošlosti, i dobivao je

tačno onakve odgovore kakve je želio, ja se nisam pitao zašto ljudi ratuju. I, za živo čudo, često su mene samog pitali: "Zašto ratujemo? Zašto nam se ovo desilo?" Ako su, pak, objašnjavali zašto i posezali su za objašnjenjima iz prošlosti, rijetko su bili sigurni i činilo mi se više da traže u svim tim zbivanjima nekakav red, makar i loš. Jer za ljude, kao bića koja poznaju logiku toka vremena, ubitačna je mogućnost da bi njihovu budućnost mogla određivati puka slučajnost. "Zašto onda?" tako sam pitao i ja. "Zar je to bilo neizbježno?" I ne samo to. Važno mi je bilo i: "Kako?" I što mi je napokon postalo najvažnije: "Šta onda, kad završi? Kako dalje?"

I tako je nastala ova knjiga. Ne krijem da sam i ja na putu spoznaje pravio greške, nasjedao na stereotipe, bio pristrasan, tumačenje prošlosti smatrao prošlošću kao takvom, generalizirao bez osnove. Bez grešaka nema učenja. Najveća pohvala mojoj knjizi je to da je Adin Ljuca, i sam učesnik i žrtva rata, knjigu preveo, jer mu se svidjela. Ovim putem mu se moram zahvaliti, jer je uradio odličan posao. Zahvaljujem takođe izdavaču Ivanu Čoloviću za trud i za to da je knjigu uvrstio u Biblioteku XX vek, u društvo najboljih antropoloških radova iz svjetske i domaće scene.

Od prvog izdanja ove knjige 2007. godine nauka je napredovala, a i ja sam naučio još mnogo toga. Ipak, sadržina *Etničkih konflikt*a u najvećoj mjeri ni danas ne odstupa od novih naučnih saznanja i smatram da noviji radovi potvrđuju moje zaključke. Uvažavajući mišljenja nekih stručnih kritičara, ispravio sam mjesta na kojima bi moglo biti nešto nejasno. Dodao sam još po koji primjer iz sredine bliske čitaocima, dakle sa Balkana i iz istočne Evrope.

Za ovo izdanje dopunio sam literaturu novijim radovima koji mi se čine interesantnima, pri čemu sam vodio ra-

čuna da budu teritorijalno pokrivena glavna područja etničkih sukoba, s naglaskom na područje bivše Jugoslavije. Nisam, međutim, želio čitaocu preopteretiti predugom listom radova na jugoslavensku temu kojih već tako ima više nego dosta na svim mogućim jezicima. Želio sam po mogućnosti da bude i drugih autora pored onih iz anglosaksonskog područja, uključujući autore s područja bivše Jugoslavije. Konačno htio sam u literaturu uvrstiti i teme koje nisu obrađene u knjizi kako se ne bi previše razvukla. Od njih čitaocu toplo preporučujem, na primjer, ulogu spolova (odnosno žena) u sukobima, fenomen "antagonističke tolerancije" vezan uz suparništvo oko bogomolja, i od autora iz bivše Jugoslavije radove Siniše Maleševića, jednog od vodećih teoretičara fenomena etniciteta i Jelenu Subotić i njenu naučnu analizu reperkusija međunarodnih suđenja za ratne zločine.

Mart 2019.

F. T.